

ОЦІНКА РИЗИКІВ ТА ЗАГРОЗ РОЗВИТКУ СТАРОПРОМИСЛОВИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ПІСЛЯКРИЗОВОГО ВІДНОВЛЕННЯ

АНОТАЦІЯ. У статті визначено теоретичні засади виявлення ризиків та загроз розвитку старопромислових регіонів; проаналізовано ситуацію на світових ринках продукції базових галузей старопромислових регіонів України (на прикладі чорної металургії) та виявлено внутрішні особливості розвитку старопромислових регіонів України у період післякризового відновлення; обґрунтовано та систематизовано ризики і загрози ефективного розвитку старопромислових регіонів України, розроблено рекомендації щодо подолання (зменшення) їх негативного впливу на розвиток старопромислових регіонів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: старопромислові регіони; післякризове відновлення; ризики; загрози.

АННОТАЦИЯ. В статье определены теоретические основы выявления рисков и угроз развития старопромышленных регионов; проанализирована ситуация на мировых рынках продукции базовых отраслей старопромышленных регионов Украины (на примере черной металлургии) и раскрыты внутренние особенности развития старопромышленных регионов Украины в период послекризисного обновления; обоснованы и систематизированы риски и угрозы эффективного развития старопромышленных регионов Украины, разработаны рекомендации по снижению их негативного влияния на развитие старопромышленных регионов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: старопромышленные регионы; послекризисное обновление; риски; угрозы.

SUMMARY. In the article the theoretical basis of risks and threats for old-industrial regions development revelation has been determined. The situation at the international markets of old-industrial regions' of Ukraine basic products (at the case of ferrous metallurgy) has been analyzed, the endogenous peculiarities of old-industrial regions' of Ukraine development in post-crisis recovery period have been revealed. The risks and threats for old-industrial regions' of Ukraine efficient development have been grounded and systematized. The recommendations, aimed to reduce the negative influence of those risks on old-industrial regions development, have been elaborated.

KEYWORDS: old-industrial regions; post-crisis recovery; risks; threats.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми підвищення ефективності розвитку старопромислових регіонів України в умовах їх надмірної орієнтації на зовнішні ринки особливо загострилась у період світової фінансово-економічної кризи. Цей період характеризувався різким зниженням спроможності старопромислових регіонів України щодо використання переваг глобалізації, спричиненим стрімкою втратою ними конкурентних позицій на світових ринках. Проблема не втратила актуальності і в період післякризового відновлення світової економіки, оскільки в цей період старопромислові регіони України зіткнулися зі складностями щодо поновлення власних конкурентних позицій. Її вирішення утруднюється через невизначеність ризиків та загроз ефективного функціонування старопромислових регіонів України, обумовлених як внутрішніми характерними особливостями їх розвитку, так і тенденціями післякризового відновлення світової економіки. Такий стан розробленості проблеми вкрай ускладнює опрацювання та впровадження адекватних заходів державної та регіональної політики, спрямованих на відновлення втрачених та формування нових конкурентних переваг старопромислових регіонів України на світових ринках. Це негативно впливає на ефективність їх розвитку як на сучасному етапі, так і в перспективі, а з урахуванням місця та значення старопромислових регіонів України у забезпеченні стратегічних інтересів держави негативно відбивається й на стані національної безпеки України в економічній сфері.

Аналіз останніх публікацій. Необхідність пошуку нових шляхів і резервів розвитку старопромислових регіонів, виявлення найефективніших сфер використання їх соціально-економічного і природно-ресурсного потенціалу обумовила активізацію наукових розробок цієї проблематики. Значна їх кількість стосується формування перспектив і встановлення обмежень соціально-економічної модернізації і структурних змін економіки, питань інноваційної трансформації виробничих комплексів старопромислових регіонів, оцінки їх трансформаційного потенціалу та визначення стратегічних орієнтирів інвестиційного розвитку тощо.

Проблеми визначення ризиків і загроз розвитку старопромислових регіонів недостатньо досліджено. В наукових розробках цієї спрямованості перевагу віддано оцінці ризиків капіталовкладень у старопромислові галузі [5], встановленню ризиків реалізації нових напрямів розвитку економіки старопромислових регіонів з добувною спеціалізацією [2], визначенню та попередженню екологічних та техногенних ризиків функціонування та розвитку старопромислових галузей [10].

Без акцентів на проблемах старопромислових регіонів України питанням визначення та мінімізації ризиків у період післякризового відновлення економіки присвячена низка науково-аналітичних напрацювань Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України у сферах регіональної та промислової політики України [8; 9].

Дослідження ризиків функціонування старопромислових регіонів отримали поширення як окрема складова стратегічних досліджень. У межах цього напрямку найбільша увага приділяється встановленню ризиків, що виникають як наслідок реалізації інерційного сценарію розвитку старопромислових регіонів, а саме при посиленні експлуатації їх ресурсного потенціалу та модернізації базових галузей. Цей напрям отримав практичне впровадження при розробленні стратегій розвитку старопромислових регіонів з використанням принципів SWOT-аналізу.

Разом з певними напрацюваннями в цій сфері залишаються невизначеними ризики та загрози ефективному розвитку старопромислових регіонів України з урахуванням світових тенденцій розвитку регіонів цього типу і тенденцій, що склалися на світових ринках продукції базових галузей старопромислових регіонів України та які мають безпосередній вплив на умови відновлення і розвитку економіки регіонів. Відсутність науково-аналітичних досліджень у цій сфері ускладнює відновлення економіки старопромислових регіонів у післякризовий період та не забезпечує формування стратегічного бачення їх розвитку в перспективі.

Метою статті є обґрунтування та систематизація ризиків та загроз ефективного розвитку старопромислових регіонів України в період післякризового відновлення світової та вітчизняної економіки.

Виклад основного матеріалу. В економічній теорії *ризик* сприймається як ступінь гарантії реалізації встановленої мети або як вірогідність недосягнення встановленої мети, ймовірна небезпека чогось, потенційна причина збитку через невизначеність стану зовнішнього середовища (випадковість, некомпетентність, дії партнерів, конкурентів тощо). Переважною кількістю дослідників проблематики *загроза* розглядається як ризик (або небезпека), який перейшов до стадії реалізації або знаходиться на стадії переходу з можливості у дійсність.

Ризики ефективного розвитку старопромислових регіонів — потенційні (вірогідні) причини недосягнення поставленої мети — ефективного розвитку цих регіонів. *Загрози ефективного розвитку старопромислових регіонів* — фактично існуючі чинники, умови, що перешкоджають реалізації ефективного розвитку регі-

онів та проблеми, гострота яких зменшує регіональний потенціал та перешкоджає забезпеченню ефективного розвитку старопромислових регіонів.

Позитивна динаміка на світовому ринку чорної металургії спостерігається по всіх регіонах світу. 2010 р. характеризується відновленням світового попиту на металопродукцію, що пов'язано з динамічним розвитком Китаю як провідного споживача такої продукції у світі, початком відновлення економіки ЄС, високими темпами приросту економік країн, що розвиваються, зростанням попиту з боку будівельного сектору РФ. Про позитивні тенденції на ринку чорної металургії свідчить зростання обсягів виробництва протягом 2009—2011 рр. Так, протягом чотирьох місяців 2011 р. по відношенню до аналогічного періоду 2010 р. обсяги виробництва металевої продукції зросли більш ніж на 8 %, а по відношенню до аналогічного періоду 2009 р. — збільшились більш ніж на 40 %. Зростання обсягів виробництва сталі відбувається практично по всіх країнах — лідерах ринку чорної металургії. Протягом січня-квітня 2011 р. цей показник становив у Росії майже 10 %, у США — практично 7 %, у країнах ЄС — трохи більше 6 %, а в Україні — майже досяг рівня 5,5 %. Проте лідерами у виробництві сталі залишаються Китай, Індія, Туреччина та Південна Корея.

Рівень завантаження виробничих потужностей у глобальному вимірі протягом 2011 р. зростає повільними темпами. Цей рівень у квітні 2011 р. становив 83 % проти 82 % їх завантаженості у березні 2011 р.

За прогностичними розрахунками, у 2011—2012 рр. очікується подальше зростання обсягів споживання продукції металургійної галузі на 6 % щорічно [7]. Формування цих тенденцій відбуватиметься переважно за рахунок економічної динаміки країн, що розвиваються. Реалізації додаткових очікувань виробників продукції металургійної галузі щодо зростання прибутку у 2011 р. сприятиме зростання цін на основну продукцію та збільшення обсягів виробництва. За оцінками представників виробників металургійної продукції та експертів галузі, зростання світових цін на продукцію металургійної галузі у 2011 р. буде коливатися в межах 20—40 % по відношенню до рівня цін 2010 р. Основними чинниками зростання світових цін на продукцію металургійної галузі є зростання попиту на продукцію та зростання вартості сировини, що використовується в металургійному виробництві (коксівного вугілля та залізної руди) [1].

Позитивну динаміку української металургійної галузі обумовив її високий рівень експортної орієнтації. Цьому сприяла

кон'юнктура цін на металопродукцію, яка утворилася в результаті виходу світового господарства зі стану кризи. Одночасно, слід зазначити, що очікувана кон'юнктура світового ринку чорної металургії формуватиметься за рахунок переважання наступних тенденцій, що сформувались на світовому ринку чорної металургії у період післякризового відновлення: уповільнення зростання попиту на продукцію металургійної галузі (до рівня 5,3 %) при одночасному нарощуванні обсягів виробництва продукції галузі; наявність надлишкової пропозиції при синхронному відкритті нових виробничих потужностей галузі (у Південній Кореї та Туреччині); відновлення обсягів виробництва металургійного сектору, що відбувається з урахуванням складських запасів, надлишковий обсяг яких було сформовано на початку рецесії; зростання попиту на продукцію та зростання вартості сировини, що використовується в металургійному виробництві (коксівного вугілля та залізної руди), що обумовлює подальше загострення конкуренції на світових ринках; випереджаюче зростання цін на базову сировину на світовому ринку металургійної продукції протягом 2010—2011 рр. у порівнянні зі зростанням вартості готової металевої продукції, яке в 2011 р. становитиме 14—22 %; наявність та подальше поглиблення дисбалансу попиту на металопродукцію між країнами; переважання негативних очікувань учасників ринку чорної металургії при певній позитивній динаміці на ринку [6]. Встановлені основні тенденції та дисбаланси на світовому ринку металургійної продукції свідчать про наявність ризиків розвитку старопромислових регіонів України.

Відновлення економіки старопромислових регіонів України відбувається під позитивним впливом зростання попиту на світових ринках на продукцію базових галузей цих регіонів [4]. Позитивні зрушення у світовій економіці, що відбувалися протягом 2009—2010 рр., значно покращили позиції всіх старопромислових регіонів у загальному рейтингу регіонів України. Саме ці тенденції відновлення світової економіки матимуть вплив протягом 2010—2011 рр. й на зростання економіки України в цілому [3; 7]. Проте в цілому у 2010 р. економіка старопромислових регіонів характеризується повільними темпами післякризового відновлення. Хоча вихід старопромислових регіонів з кризи відбувався більш швидкими темпами, ніж інших регіонів країни, старопромислові регіони не є загальноукраїнськими лідерами цього процесу, а сам процес має нестабільний та диференційований характер. Ситуація, що склалася визначається значною кількістю ризиків та загроз, які не лише ускладнюють вихід старопромислових регіонів з кризи та знижують їх

спроможність до швидкого післякризового відновлення, але й заважають їх ефективному розвитку у перспективі.

Висновки та пропозиції щодо визначення ризиків та загроз ефективному розвитку старопромислових регіонів України. Серед основних перешкод виходу з кризи, швидкому післякризовому відновленню та ефективному розвитку старопромислових регіонів в перспективі слід визначити та прийняти до уваги при розробленні заходів щодо реалізації положень стратегій розвитку старопромислових регіонів наступні ризики та загрози.

Ризики та загрози ефективному розвитку старопромислових регіонів, обумовлені внутрішніми дисбалансами:

- консервація неефективної економічної структури старопромислових регіонів;

- недоліки використання потенціалу старопромислових регіонів;

- інституційні проблеми; недостатня концептуальна та нормативно-правова розробленість проблем диверсифікації національної економіки в цілому та старопромислових регіонів зокрема; акцент державної регіональної політики щодо старопромислових регіонів та власної регіональної політики цих регіонів на подальшому розвитку базових домінуючих старопромислових галузей на засадах модернізації, недостатня орієнтованість державної та регіональної політики на розширення видів економічної діяльності старопромислових регіонів;

- недосконалість державної інноваційно-інвестиційної політики щодо старопромислових галузей в умовах зростаючої потреби оновлення основних виробничих фондів підприємств;

- проблеми інвестиційного забезпечення розвитку старопромислових регіонів;

- інноваційні проблеми: незадовільні темпи впровадження інновацій на підприємствах, переважання технологічних інновацій та їх відставання від світового рівня; недосконала інноваційно-інвестиційна політика держави; недосконалість політики регулювання питань інтелектуальної власності; недоліки правового регулювання у сфері ноу-хау, комерційної таємниці тощо;

- проблеми конкурентоспроможності: незадовільний рівень та подальше зниження рівня конкурентоспроможності економіки старопромислових регіонів; технологічна відсталість базових галузей економіки старопромислових регіонів; високий рівень зношеності основних фондів; низькі темпи технічного та технологічного оновлення; невідповідність технічного та технологічного рівня підприємств старопромислових галузей світовому при значній орієнтації старопромислових регіонів на зовнішній ринок; зростання матеріа-

лоємності та енергоємності продукції; низька наукоємність продукції, що виробляється в старопромислових регіонах; низький науково-технологічний потенціал базових галузей старопромислових регіонів; дефіцит коштів на придбання новітніх технологій; застаріле обладнання, яке не дає можливості впроваджувати інновації та заповнювати нові види інноваційної продукції;

— соціально-трудова проблема: дефіцит кваліфікованої робочої сили; недостатність висококваліфікованих кадрів, які б мали досвід та навички впровадження інновацій на підприємствах; низька мотивація працівників базових галузей старопромислових регіонів до перекваліфікації та перенавчання згідно з потребами структурної перебудови економіки цих регіонів.

В умовах надмірної орієнтованості старопромислових регіонів на зовнішні ринки та підвищеної чутливості економіки старопромислових регіонів до змін балансу попиту та пропозиції на світових ринках першочерговим завданням при формуванні державної та регіональної політики щодо реалізації економічного потенціалу цих регіонів, забезпечення ефективного розвитку є визначення ризиків та загроз, обумовлених впливом світових господарських тенденцій.

Ризики та загрози ефективному розвитку старопромислових регіонів, обумовлені тенденціями відновлення світової економіки:

— зниження ролі старопромислових регіонів України на світовому ринку чорної металургії;

— надлишок виробничих потужностей старопромислових галузей; зростання пропозиції на ринку чорної металургії, що посилюється введенням нових виробничих потужностей у країнах, що розвиваються;

— уповільнення зростання попиту на основну експортну продукцію старопромислових регіонів України;

— відновлення обсягів виробництва металургійного сектору з урахуванням складських запасів, надлишковий обсяг яких було сформовано на початку рецесії;

— скорочення або постійні коливання зовнішнього попиту та формування несприятливої кон'юнктури цін на основну експортну продукцію старопромислових регіонів; поглиблення тенденцій переважання пропозиції над попитом на ринку чорної металургії в період післякризового відновлення;

— загострення конкуренції на світових ринках сировини;

— поглиблення дисбалансів на світових товарних та фінансових ринках;

— уповільнення інвестиційних процесів; повільне відновлення кредитування економіки;

— недостатній обсяг прямих іноземних інвестицій, втрата зацікавленості закордонних інвесторів у розвитку базових галузей економіки старопромислових регіонів.

Таким чином, перелік ризиків та загроз ефективному розвитку старопромислових регіонів свідчить про необхідність формування та реалізації державної та регіональної політики:

— щодо заохочення до структурної модернізації економіки старопромислових регіонів;

— щодо зменшення (послаблення) залежності економіки старопромислових регіонів України від зовнішніх чинників.

У цілому, ключовим завданням, від вирішення якого залежить забезпечення ефективного розвитку старопромислових регіонів в умовах значної орієнтованості економіки цих регіонів на зовнішні ринки, є диверсифікація експортного потенціалу, ринків збуту та розширення видів економічної діяльності, спрямованих на забезпечення зростання доданої вартості товару, що виробляється в нових або модернізованих секторах диверсифікованої економіки старопромислового регіону. Запропонований перелік ризиків та загроз доцільно покласти в основу напрямів та заходів щодо забезпечення ефективного розвитку старопромислових регіонів України при формуванні заходів з підвищення ефективності національної економіки України (*Міністерству економічного розвитку та торгівлі України*) та заходів з подолання ризиків і загроз національній безпеці України (*Раді національної безпеки і оборони України*), а також при внесенні змін та доповнень до перспективних стратегій розвитку старопромислових регіонів (*Донецькій, Дніпропетровській, Луганській та Запорізькій обласним радам й обласним адміністраціям*).

Література

1. Бондаренко Д. Мировые цены на сталь готовы взлететь: [Електронний ресурс] — Режим доступу:

<http://world.eizvestia.com/full/mirovye-ceny-na-stal-gotovy-vzletet>

2. Гальцева Н. В. Предпосылки и перспективы реструктуризации экономики Магаданской области. Отв. ред. Н. А. Горячев. — М.: Ком-Книга, 2009. — 320 с.

3. Економіка України у 2011 році: прогноз динаміки, виклики та ризики. — К.: НІСД, 2011. — 30 с.

4. Ермаков В. Глава Всемирной ассоциации стали: у Украины хорошие перспективы в 2011 году: [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://delo.ua/ukraine/glava-vsemirnoj-associacii-sta-145672/>

5. *Косинцев А. П.* Реструктуризация промышленности старопромышленного региона посредством иностранных инвестиций : автореф. дис. д-ра экон. наук: 08.00.05 / А. П. Косинцев. — Екатеринбург, 2000. — 41 с.

6. Мировые процессы глобализации и перспективы развития горно-металлургического комплекса Украины: [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://upr-search.com.ua/40-mirovye-processy-globalizacii-i-perspektivy-razvitiya-gorno-metallurgicheskogo-kompleksa-ukrainy.html>

7. Перспективы украинской экономики: отчет Всемирного банка: [Электронный ресурс] — Режим доступа:

<http://dozor.kharkov.ua/zhizn/politika/1084287.html>

8. Регіони України у післякризовий період: ризики та перспективи розвитку: Аналітична доповідь. — К: НІСД, 2011. — 38 с.

9. Розвиток промислового потенціалу України в процесі післякризового відновлення / О.В. Собкевич, А.І. Сухоруков, В.Г. Савенко та ін.; За ред. Я.А. Жаліла. — К.: НІСД, 2010. — 48 с.

10. *Солобеев И. С.* Формирование экологической политики и механизма ее реализации в условиях старопромышленных регионов: автореф. дис. канд. экон. наук: 11.00.11 / И.С. Соболев. — Екатеринбург, 1999. — 20 с.

Стаття подана до редакції 05.10.2011

УДК 338.242:330.341

Шамілева Л. Л., канд. экон. наук,
доц. кафедри економічної статистики
Донецький національний університет,
старш. наук. співроб. ІЕП НАН України

НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЗНАЧЕННЯ РИЗИКІВ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВИХ РЕГІОНІВ

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто науково-методичні підходи до побудови інтегрального показника ризиків стійкого розвитку на підґрунті ієрархічної системи їх формування. Визначені рівні ризиків та пріоритетні напрямки їх мінімізації.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: стійкий розвиток, індикатори, ризики, ієрархічна система, пріоритетні напрями.

АННОТАЦИЯ. В статье рассмотрены научно-методические подходы построения интегрального показателя рисков устойчивого развития на основе иерархической системы их формирования. Определены уровни рисков и приоритетные направления их минимизации.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: устойчивое развитие, индикаторы, риски, иерархическая система, приоритетные направления.